

Někdo to rád ostré – složité cesty přejatých slov

Používáte v kuchyni cayenský/kajenský pepř? Pokud ano, přemýšleli jste někdy, proč se tomuto koření oranžovočervené barvy říká pepř, když jde o sušené rozemleté papričky? Pepř se získává z pepřovníku (*Piper*) z čeledi pepřovníkovitých (*Piperaceae*), zatímco papriky (*Capsicum*) patří do čeledi lilkovitých (*Solanaceae*). Podívejme se na to, jak spletité bývají cesty lexikálních přejímek neboli přejatých slov. Tomuto tématu se nevěnujeme poprvé, už před rokem jsme v jazykovém koutku Co všechno máme vypůjčené (Živa 2023, 3: XCVI) nahlédli do šatníku a připomněli si i původ některých běžně užívaných výrazů.

Začneme ve Francouzské Guyaně, v jejím hlavním městě Cayenne, ležícím na břehu stejnojmenné řeky, které v minulosti proslulo vývozem nejrůznějšího koření a dalo jméno pochutině oblíbené milovníky jídel ostré chuti. Náležitě odvozené přídavné jméno je cayennský (např. cayennský přístav), ale v potravinářské terminologii se ve spojení se slovem pepř obvykle užívá zjednodušená podoba cayenský, případně počeštěná kajenský – ta podle dokladů z Českého národního korpusu (SYN v12) dnes suverénně převládá.

Koření nazývané pepř je známé už od starověku. Do staré češtiny se slovo (původně ppeř) dostalo prostřednictvím řeckého péperi a latinského piper, jeho původ je nejspíše ve staroindickém pipari (bobule, plod pepřovníku). Základ zůstal zachován v mnoha jazycích: anglicky pepper, německy Pfeffer, francouzsky poivre, italsky pepe, polsky pieprz. Rejzkův Český etymologický slovník (Leda 2015) upozorňuje na spojitost se základy slov paprika, pepřmint a perník. To, že se perník dříve ochucoval pepřem, si můžete připomenout ve Voňavém jazykovém koutku (Živa 2022, 6: CLXIII). Peppermint jsme převzali z anglického peppermint, které vzniklo spojením slov pepper (pepř) a mint (máta). Název máta pepřná (*Mentha x piperita*), stejně jako jména hřeb pepřný (*Chalciporus piperatus*)

1 Pohlednice s upoutávkami na koření – cayenský pepř uprostřed. Weikel & Smith Spice Co., Philad'a. Boston Public Library. 19th Century American Trade Cards

nebo ryzec pepřný (*Lactarius piperatus*) napovídají, že můžeme očekávat štiplavou, palčivou, ostrou chuť. Ostatně i v přeneseném významu znamená slovo pepřný (např. vtíp, poznámka) něco palčivého, kousavého a také jízlivého, uštěpačného.

Od 16. století se v souvislosti se zámožskými objevy do Evropy dostávají druhy koření, které svou pálivou chutí připomínaly již známý pepř, proto se jim začalo říkat stejně, přestože s pepřovníkem nic společného neměly. Tradiční anglické označení mletých plodů papriky – cayenne pepper se natolik vžilo, že se používá dodnes, zatímco pro ostatní rostliny, plody i koření tohoto druhu se postupně ujalo označení paprika. Slovo paprika bylo podle etymologů převzato přes slovenské trhovce z maďarského paprika – Maďarsko se totiž v 18. století stalo hlavním evropským pěstitelům paprik. Do maďarštiny přišlo ze srbochorvatského paprika, což je tvar od slova papar s významem pepř. V příspěvku Vladimíra Mejstříka v časopise Naše řeč (1978, 4: 217–219) se dočteme: „Jako zajímavost potvrzující náš výklad o etymologické souvislosti slov pepř a paprika je i to, že v Jungmannově Slovníku česko-německém je jako název této plodiny uvedeno slovo pepřika. Jungmann cituje pepřiku z Rostlináře; původcem jména je tedy J. Sv. Presl, který připomíná slovenské paprika (pepřika je jeho počeštěním).“

Není nic neobvyklého, že se přejaté výrazy přizpůsobují češtině. Dochází např. ke zjednodušení zdvojených hlásek, pravopisná podoba se často pozměňuje podle výslovnosti. Takový proces dobře ilustruje proměna pojmenování jednoho typu papriky. V elektronickém Akademickém slovníku současné češtiny je v souladu s dnešní uživatelskou praxí jako základní uvedena

frekventovanější podoba feferonka ženského rodu, s řidší variantou mužského rodu feferon. O něco starší Nový akademický slovník cizích slov (2005) zachycuje rovnocenné rodové i pravopisné podoby (hesla na sebe navzájem překvapivě neodkazují): feferon, feferonka a pfeferon, pfeferonka. V ještě starším Slovníku spisovného jazyka českého (1960–71) nalezneme pouze pfeferonka a do nejstaršího Příručního slovníku jazyka českého (1935–57) se slovo kvůli velice malé tehdejší frekvenci nedostalo vůbec. Ovšem v lístkovém archivu k tomuto slovníku se dochovaly dva excerpční lístky: na jednom je uvedeno peperony/pfefferony, na druhém peperony. Feferonky totiž do češtiny přišly prostřednictvím němčiny (Pfefferone) z itaštiny (peperone).

Zcela jinou cestou se ubírá synonymní výraz pro kajenský pepř, který se objevil v Novém akademickém slovníku cizích slov (starší slovníky výraz neuvádějí) v plně počeštěné podobě čili. Zápis respektující výslovnost je však v současné praxi zastíněn výrazně frekventovanějšími variantami chilli a chili. Akademický slovník současně češtiny proto volí řazení chilli, chili, čili; jednoznačnou převahu první z pravopisných podob potvrzují i korpusové doklady.

Mohu nabídnout ještě jednu papriku – španělské jalapeño. Slovo často vidáme v původním španělském tvaru množného čísla: papričky jalapeños. V této podobě je neskloňné (např. plátky nakrájených jalapeños). Máme-li na mysli jednu rostlinu či jeden plod, je namísto volit jednotné číslo, tedy jalapeño. Vzhledem k zakončení na -o jde v češtině o slovo středního rodu, které skloňujeme podle vzoru „město“, a to jak v jednotném, tak i v množném čísle (v němž se příslušné tvary uplatňují jako variantní k neskloňné podobě jalapeños). Se zápisem jalapeña, jalapeňu, jalapeňům si jistě poradíme. Jak ale napíšeme tvar 7. pádu jednotného čísla a 6. a 7. pádu čísla množného (pokud nezmůžeme jalapeños)? Máme postupovat analogicky podle českých slov s ň (Fráňa, Máňa), kde je v příslušných tvarech měkčení signalizováno písmeny ě, i (Fráni, Máně), a napíšeme jalapeño – s jalapeněm, o jalapeněch, s jalapeni? Nebo máme zachovat ň a napsat s jalapeňem, o jalapeňech, s jalapeňi? Nebo je potřeba zkombinovat obojí (s jalapeněm, o jalapeněch)? Třetí možnost nepochybně většina pisatelů vyloučí, zbývající dvě se v praxi objevují. Obě jsou jistým způsobem obhajitelné, ale zároveň jsou problematické. Nejvhodnějším řešením je místo ň zvolit ě a psát jalapeño, s jalapeněm, o jalapeněch, s jalapeni (počeštěná podoba s ň umožňuje vyřešit zápis některých tvarů např. i u slova piraňa – portugalsky piranha).

Na psaní španělského ň totiž není třeba v českých textech trvat. Je přípustné nahradit písmeno, které v české abecedě není, písmenem s nejbližší zvukovou platností. S psaním ě místo ň se setkáme např. u výrazů Buňuel – Buňuel, El Niño – El Niño. Protože vyslovujeme [chalapeño], můžeme napsat jalapeño. Doklady ukazují, že tato možnost je v praxi využívána běžně; plně počeštěná podoba chalapeño se zatím objevuje jen zřídka. Uvidíme, zda se jednou prosadí.

Použitá literatura uvedena na webu Živy.